

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ
Збірка статей

Харків ХДІС 1993

Тому що фразу поет буде не відповідно до шкільних норм літературної мови, а в душі живої мови наших сучасників, за образом і подобою своєї думки і свого почуття.

Поет сам собі запропонував жорстке табу: зборонив використання "поетичних" кліше, рішуче відмовився від знеособленого — загального, нічийного — словника і синтаксису.

У додаток до всього цього Чичибабін, кажучи словами Пастернака, — "всесильний бог деталей". Поєднуючи деталі різного плану: пейзажні, побутові, психологічні. Історичні, космічні — при цьому, як правило, деталі, що вражають своєю новизною, нестандартністю, поет створює у рамках однієї строфи, інколи навіть одного вішового рядка, незорний асоціативний простір.

Помітно змінюючись на очах в інших, Чичибабін за своєю глибкою, моральною, творчою сутністю, за своєю духовною орієнтацією залишається незмінним. Його вірі — голос нашої суїльної бої, голос нашої ураженої совісті, голос нашої надії.

Л. С. Мітін

БІБЛІЙСЬКІ РЕМІНІСЦЕНЦІ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ КАЗЦІ

Література про казку неосянна, та потік нових праць не збіднюється, що пояснюється кількома причинами: По-перше, кожна нова генерація, починаючи жити розумом і серцем, відкриває світ, пояснює його, одягаючи в казковий одяг, і по-своєму прочитує добре відомі сюжети народних казок. По-друге, в казці як найбільш демократичному жанрі, знайшли відбиття напрям думок, відчужень, звичаїв, властивих виключно конкретному народові, окресливши національне обличчя. Вона допомагає у відповіді на питання: "Хто ми? Що ми?". Завжди є необхідність нагадувати, яке місце займає казка в інтелектуальному і моральному розвитку людини, як казка вчить гоговому ставленню до побуту, культури, психології інших народів, тобто до того, що обумовлює його менталітет.

Традиційно звучить ствердження про виховуючу основу народної казки. Але вона ніколи не мала б тієї високої цінності, пропонує нам поверхову педагогічну менторську повчальну думку, від якої і тигр худне (пригадаємо казку англійського письменника Д. Біссета "Бесіди з тигром"). Казка наповнена глибкою, наро-

ног мудрістю, за якою будуть останні першими, а перші - останніми", бо багато зганих, та мало обраних" (Мф; 20, 16).

Безліч казок починається розповіддю про батька та його трьох синів: двох розумних, третього ж дурня. Що про нього каже казка? "Дурний Йося, що зробить, то все не так" ("Дурень"). "Було собі три брати. Ст найменший усе не так робить, як люди. То ті брати на нього все кажуть: дурень. Дурень й дурень - так уже всі його знуть. То ті брати в хазяйстві порядок знають, а дурня посилають свині пасти" ("Три брати"). Вражає те, що казка стає асоціальною, коли йде мова про сина-дурня. І ми знайдемо серед казкових дурнів і поповичів, і царенків-королеників, і незможних селян. Розумні брати тільки й приказують до меншого: "Дурний ти, дурний". Казка сама, буває, з нього потішається: "Іван Багатий жив у курені голий і мав собі kota" ("Про Івана Багатого").

Голопуз, паревич - дурень, дурень Ясат, дурень Омелько, Іван Голик, дурний Йося, нещасний Данило - герої, спочатку казки завжди скривджені, "останні". Меншого навіть батько й мати можуть позбавити: "розумних вони жалюють, мати їм щонеділі білі сорочки дає, а дурника лають, сміються з нього, як дадуть, то й їсть, а ні, то голодує" ("Летючий корабель"). Дурного і стратити можна: "Пкнув батько меншого у воду зі словами: "Пропадай, ледащо." А все своє добро віддав старшому, бо з нього буде "хорош." хазяїн" ("Іван Голик і його брат"). Рідні брати теж дурня обділяють, б. хату йому завжди "поганеньку", бичка "коростявого". Чому ж так? Бо брати - хазяї, а він все рівно загубить. Батьківське напуття йому теж особливе: або "іди геть.", або "іди, та щоб ти вже не вертався, щоб ти не признавався, що ти нам син". Розумним братам старі на дорогу і білих паляниць, і печене порося та й пляшку горілки дадуть. А дурню? Дурню - торбу з чорним черствим хлібом і пляшкою води.

А він? "Знай на печі у проті, в чорній сорочці, без штанів", або "у груді, у попелі, й голову обмотав ганчіркою". Єзати завжди роблять, хазяїнують, але в фіналі казки перший, обраний - він, останній. Дурень стає царем, править довго і великодушно, бо батькові ліки він роздуває, бо наказу пом'янути старих він додержується. Ніколи "старшому Грицькові і середньому Степанові нікому не потрібну могилу сторожувати", бо завтра рано вставати, нехай "сякий-такий лобуряко сидить на цвинтарі" ("Казка про Іваньку-дурачка"). Йося з казки "Дурень" весь час

таскає за собою важку, нікчемну ні до чого ступу, мучиться з нею, а кинути, як приказують розумні брати, не хоче — бо пам'ять про батька.

Пам'ять, тільки вона робить людину не без роду і племені, без роду і плоду. Ось де не владен навіть труд, а цінності вищої проби. Та й роблять брати на себе.

Народна педагогіка категорична до наруги з безсилик, безпомічник. Слабого пожаліти треба, а у розумних розуму не вистає. Але того, хто змилоститься, казка нагородить щедро: йому буде і царство, і піцарства, і кучма-невидимка, і гаманець чарівний, і сопілка. Улюблений герой казки завжди допомагає комарові, миші, щуці та іншим, ніколи не вб'є потрапившу в скрутне становище істоту. Він і до "того, не знають якого" — Юри-Мурзи звертається по-доброму: "Скільки живу, усі тільки потребували собі, ніхто жодного разу не запросив сісти з ними за стіл, Іду з тобою" ("Юри-Мурза і стрілець-молодець"). Чебіж, вдовин синок зглянувся навіть на мертво тіло, купив його на останні гроші, зробив труну і поховав як рідного батька. Тому його, а нікого іншого нагородив Миколай, найулюбленіший святий України ("Про дівчину, що як кашляне, то золото падає, а як заплаче, то перло сиплеться"). Трьом-син-Борис жаліє солдат на ланцюзі, кита-рибу ("Трьом-син-Борис"), Катигорошко сам ледь живий залишається, але вкриває своєю свитою грипенят ("Катигорошко"), Іванко рятує орлят від вогняного дощу ("Ведмідь-Іванко, Товчикамінь і Сучимотузок"), дідова дочка не гребує підняти і пересадити кобилячу голову ("Кобиляча голова"). Казковий улюбленець живе за законом: "Мені бог допоміг, поможу і я". І знов в фіналі "перший" він. А покараний газкою буде той, хто робить щось заради користі, а не з внутрішніх ізреконань.

З раннього дитинства нам доводять, що народна казка виділяє того, хто більше праце. Здається, це ствердження далеко від істини. У казці інший наголос, бо відзначена героїня не взагалі трудиться, вона, по-перше, спічуває яблуньці, яка заросла бур'яном, і зачехалій криниці, і занедбаній печі, жаліє старого, якому нікому обіда наварити. Саме тому і дає їй казка найціннішу за давнім етикетом нагороду дівчини — віддає її заміж. Бо з стародавніх часів жінка на Київській Русі була або чиеюсь дочкою, або чиеюсь дружиною. Її ймення так і збереглося в пам'яті народній: Ярославна, Глібовна, тобто дочка Ярослава, Гліба, Святополча, Андрійовна, тобто дружина Святополча, Андрія.

А наказує казка корисливу героїню так: "...А бабина дочка і до-сі діє та гордує".

Українська народна казка надзвичайно співзвучна біблійсь-кому текстові. "Не складайте скарбів собі на землі, де нищать їх міль та іржа, і де злодії підкопуються та викрадають. Скла-дайте ж собі скарби на небі, де ні міль, ні іржа їх не нищить, і де злодії до них не підкопуються та не крадуть. Бо де скарб твій, — там буде й серце твоє" (Мт; 6, 19-21). Яке ж відбиття ця найдавніша заповідь знаходить в українській казці? Іван Го-лик, на якому і вбрання погнило, тому й прізвисько таке, допо-магає князеві посвататися до царівни, змія перемагає. Такий і козак Мамарига, і Вернигора, і Ломикаміць, і Кожум"яка, і Без-ногий та Безрукий богатирі, Стрижений Іван. Чому вони не користуються своїм дивовижним умінням? Виходить, велика мудрість не в тім, щоб отримувати бажане, а в тім, щоб нічого не бажати. Улюблений герой народної казки не збирає скарбів собі на землі. Нещасний Данило наймається робити за камінь на могилі ("Нещас-ний Данило"), герой казки "Хлопець-сирота" — за мірки Кита на рік, дурневі і половина держави не потрібна ("Кума Смерть"). Дурний син не бажає ні кортів, ні волів, ні млина, ні ставка, як старші брати, а заміж бере дівчину вбогу, "лага на латі", але "як зірочку чену". В коли приходе його час, як до біблійсь-кого Йова, він не втрачає гідності і не зраджує казку: підпа-лає власну хату, щоб попідлом "затоптати" рану старому — "хату вдруге наживемо, а добрий чоловік, як умре, то вже йому друго-го тиття не буде" ("Названий батько").

Більш того, казка щиросердно турбується, щоб її улюбле-нець був нещасним, доки хоче щось придбати. Хоче він мати де-сятину пшениці — град виб"є, наживе лоша — вовки розірвуть. Борони, Боже, щоб він серед трьох бочок, з золотом, вугіллям і піском, обрав одну з перших двох. Казка "допоможе" йому знайти останню.

Своєрідними ремінісценціями євангельському "не має нічого захованого, що воно не відкриється, ані потаємного, що воно не виявиться" (Мт; 10, 26) є сюжети народних казок про розкриті злочини. Щодо лаконізму, багатозначності вислову, казка тяжіє до лапідарного стилю біблійського тексту. Обман, зрада, лиходій-ство в ній, як ні уміло ховаються, у фіналі завжди викриті в одну мить небагатослівним героєм. В "Свинячому кокушку" досить одного речення: "Ох, сестро, сестро, що ж ти мені наробила." В

"Калиновій соніліці" - однієї пісні:

"Ой помалу-малу, чумаче-тько, грай,
Да не крази мого ти серденька вкрай.
Мене сестриця з світу згубила -
Ніж у сєденько да й устромила."

У казці "Голуб" про батька і матір, зарізанних свого сина у голodomор, щоб в'їсти ("однак він у нас ледащо"), - це стисліше. "Нікуди дітися - призналися".

Казка не затримує свою увагу на фінальній розправі з невірною дружиною, сестрою, батьком і матір'ю, так само, як не скупиняє читача на щасливих хвилинах, начебто боїться спотворити, залозити:

"Зібралися всі разом, щасливо вернули до дому. І ще й досі живуть, якщо не померли" ("Дванадцять синів і одна дочка");

"Бабину дочку прив'язав коневі до хвоста та й пустив у поле. Так і скатували" ("Рись-мати");

"Невірну матір прив'язав коневі до хвоста й пустив у чисте поле" ("Лиха мати і сестра Серєда");

"Прив'язав їх цар косами до конячих хвостів та й пустив у чисте поле. Помчали їх коні. Де вдаряться сестри головою - там могила, де задом - там долина" ("Три сестри").

Цікава одна лише деталь усіх жорстоких фіналів: казка скоріше хоче розпрощатися з переможцями і з переможеними. А слова розправи, як правило, останні в тексті. Не квапиться вона тільки тоді, коли герой несправедливо ображений, зражений, зуміє відійнятися над своїм болем, прийнятися милістю, а не жертви багаті, бо "лікаря не потребують здорові, а слабі" (Мф; 9, II). Незлобність героя, готовність простити завжди у казці подається рельєфно, підкреслюється. І не випадково, що якраз цьому героєві народна свідомість дарує не тільки власний добробут, а й повагу світу та вічне життя:

"Простив він батька, почав царювати і царює десь і досі" ("Іванко - цар звірят");

"Помирився з нею, та й досі живуть укупі та хліб кувають" ("Мудра дівчина");

"А Семко живе там до цього часу й усіх, хто приходить до нього, пригощає" ("Віддун");

"З того часу ніхто не забував наймолодшого брата. А він нікому відкувати не давав. І тепер живе" ("Три персні").

Казковий улюбленець, якщо і накладає покуту, то, перш за

все, це випробує часом. Звівчена козячка кидає перстень в море і каже сама до себе: "Тоді я до свекра і до свекрухи, і до чоловіка заговорю, як оце перстень побачу" ("Про Марусю – козячку доньку"). Герой казки "Брат і сестра в лісі" не підганяє убійницю з каяттям, а дає їй залізну палицю, залізні черевики і в'язку сіна та й каже: "Як оце сіно з'їси і оці черевики й цю палицю сходиш, то тоді до мене прийдеш". Та іноді українська народна казка підіймається до великих вершин трагедійного жанру, даючи нам рідкісне почуття катарсису: "Прошло вже з того часу не сто і не тисячу років, а сестра Іганава усе собі під землею десь плече. Вона вже не один цебер наплакала, дак що сьози її аж на цей світ сходять. Аже ж оце й чого, як тільки сонечко зажепріє, то по всякому дереву і всякій биліні роса виступає? Оце ж не що, як тії сльози Ганині, да тільки вони такі гірші, що й дерега їх не приймає – все годолу скапують да й скапують. Ганя, мате, струхла там, у землі, по цей час, а слід її усе-таки на землі зостається" ("Змія").

Неспішна ухвала, спокійний стан душі – властивість улюблених героїв казки: суєта від лукавого. Це тільки дідькові, чорту купому нема часу чекати, це вони не ходять, а бігають, не всидять ані хвилини. Все роблять: возять, носять, пацуть, сіють, кнуть. У казці, якщо диявол, то "аж біжить", якщо чорти, "то той копає, той рубає, той зруб складає". Чому завжди чорт, як до часу і зла мачуха, наводять іспит роботом? Вони все турбуються, щоб герой не сидів склавши руки, і розмах у них однаковий. І як велика похвала від чертяки: "Хороший ти робітник." ("Про царенка Іванка і чортову доньку"). Парадокс? Але накаяття роботом накладає у казці герой негативний. Позитивний лікує часом.

За невміння чекати народна казка карає навіть героя, про якого піклується. Так, Іванко-царенко йде шукати свою "возуленьку" в тридцяте царство до баби-яги, костяної ноги за тридцять земель ("Царівна-жаба").

Свою мудрість казка направлена на завтрашній день. Вона привчає до великого часу ("чи довго, чи недовго", "світ за очима", "ходив годів з десятком") і до великого простору. Так, герой "Чудесної зорочки" Грицько, зпертаючись до односельців, каже: "Процавайте, пани слободжани. Піду собі за тридцять земель в тридцять царство, в іншу державу". Чому йде? Бо, щоб набратися розуму, час і простір потрібні. Час у народній казці

не тільки великий, але й тривалий, а фінали багатьох з них відкриті. Сучасній літературі навчитися б такому почуттю часу, не було б в ній дидактичної пріснятину.

Пропонуючи свій народний катехізис, розповідаючи про кошовності фальшиві й істинні, як казка ставиться сама до себе, до казкаря? Весело: "Ех, буз собі цар та цариця, а в них у дворі криниця, а в криниці - корець, моїй казці кінець." ("Кобилляча голова"). Природний український оптимізм, лукавство, веселість надають казці стверджуючу силу. Воча ніколи не боїться глумувати з себе, з казкаря. У якого народу є такий чудовий ґерой, як веселий козак Мамай, що співає про себе:

"Козак - душа правдивая, сорочки не має,

Коли не п'є, то воші б'є, а все не гуляє..."?

Про себе ж казка говорить: "Цих казок так багато є, що Їй-богу, їх не озбагнеш усіх. Одну почнеш, а десять в мізки лізе" ("Змії"). В цьому "цих казок" помітне деяке приниження. Не підносе себе казка, тому й не повинна бути зневажена і забута. Негідимо присутній дух народу дає Їй вічну молодість, а сучасному людству - вічні істини.

Польська І.І., Щіпачова І.В.,
Школьнікова І.М.

ПРО ДЕЯКІ ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ТЕНДЕНЦІЇ У ФОРТЕПІАННІЙ ТВОРЧОСТІ ХАРКІВСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ 80-90-х рр. ХХ ст.

Нещодавно найстаріша в Україні Харківська обласна організація Спілки композиторів відзначила свій 60-річний ювілей. Заснована видатним діячем музичного мистецтва С.С.Богатирьовим, харківська композиторська школа завжди продовжувала й розвивала кращі традиції музичної класики. Їй властиві високий рівень художньої майстерності та творчої вимогливості, морально-філософська змістовність творчості, гостре почуття сучасності, сьогодення, гарячий інтерес до музичного фольклору свого та інших народів. Зараз у Харкові плідно працюють 48 композиторів, серед яких - представники найстарішого (С.А.Жук) й воєнного (Л.М.Булгаков, І.К.Ковач, І.С.Польський, В.Л.Яровинський) поколінь, митці, творче становлення яких прийшлося на 50-ті (М.В.Кармінський, Г.Н.Цицалек, Н.Г.Жуковська), 60-ті (В.С.Вібік, В.М.Золотухін, Л.Ф.Жукайло, А.П.Райденко, В.Г.Іванов, В.Н.Шахман, В.В.Чепелен-